

ERASMUS
CENTER
*for Early
Modern
Studies*

ERASMUS
CENTER
*for Early
Modern
Studies*

ERASMUS
CENTER
*for Early
Modern
Studies*

ERASMUS
CENTER
*for Early
Modern
Studies*

ERASMUS
CENTER
*for Early
Modern
Studies*

MM
XVIII

ERASMUS
CENTER
*for Early
Modern
Studies*

ERASMUS
CENTER
*for Early
Modern
Studies*

ERASMUS
CENTER
*for Early
Modern
Studies*

ERASMUS
CENTER
*for Early
Modern
Studies*

ERASMUS
CENTER
*for Early
Modern
Studies*

“HOMINES NON NASCVNTVR, SED FINGVNTVR”

“MENSEN WORDEN NIET GEBOREN, ZE WORDEN GEVORMD”

Desiderius Erasmus van Rotterdam

Het meteen en beschaafd onderwijzen van kinderen, 1529

INHOUD

Algemeen	7
Erasmuszaal	9
Wetenschap	17
Erasmus Online	19
Financiën	21
Website	23
Restauratie	25
Retrocatalogiseren	27
Publiek	29
Bijlage A: De weldoeners	33
Bijlage B: Het boekjaar 2018	34

ALGEMEEN

Dit is het jaarverslag 2018 van de Stichting Erasmus Center for Early Modern Studies—een gezamenlijk initiatief van de Erasmus Universiteit Rotterdam en de Bibliotheek Rotterdam dat sinds 2005 bruggen slaat tussen wetenschap en burger, universiteit en stad, geschiedenis en actualiteit, tussen Erasmus, zijn boeken, gedachtegoed en geestverwanten.

∞ WETENSCHAP

Het Erasmus Center for Early Modern Studies bundelt binnen Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR) de expertise op het gebied van de vroegmoderne tijd. Thema is de manier waarop in de Nederlanden en in Europa tussen 1500 en 1700—van Erasmus tot Bayle—individu, gemeenschap en overheid vorm kregen en in hun onderlinge verhouding werden doordacht. Speciale aandacht heeft de ontwikkeling van gedachten, meningen en theorieën van prominente personen en de invloed hiervan op de veranderingen in de denkbeelden over het publieke domein en het private domein.

∞ ERASMUSCOLLECTIE

De Erasmuscollectie van de Bibliotheek Rotterdam behoort tot de omvangrijkste Erasmusverzamelingen ter wereld. Zij omvat circa 5.000 boeken. Dit betreft niet enkel werken van Erasmus zelf en door hem bezorgde tekstedities van schrijvers uit de Oudheid, maar ook een grote hoeveelheid literatuur over Erasmus. Circa dertig procent van de werken uit deze collectie dateert uit de tijd van Erasmus (1466–1536). Zo'n negentig werken zijn eerste drukken. Tot de collectie behoren ook originele brieven van Erasmus' eigen hand. De Erasmuscollectie, waarvan een vierde deel voor Nederland uniek bezit is, vormt een onmisbaar instrument voor de lopende uitgave van de *Opera Omnia* van Erasmus, die onder auspiciën van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen wordt uitgegeven.

Naast deze Erasmusschatten beheert de Bibliotheek Rotterdam circa 25.000 vóór 1801 gedrukte boeken en pamfletten die niet direct met Erasmus in verband staan, maar die evengoed een rijke bron voor onderzoek op het gebied van de vroegmoderne tijd vormen. Samen vormen deze speciale collecties, die eigendom zijn van de gemeente Rotterdam, een wezenlijk onderdeel van het culturele erfgoed van Nederland.

∞ WERELDBURGER

Het Erasmus Center for Early Modern Studies ontplooit en coördineert activiteiten die noodzakelijk zijn voor het behoud en het benutten van deze rijke erfgoedcollecties. Dit houdt onder meer in dat boeken worden geres- taureerd. Hun voortbestaan is immers een *conditio sine qua non* voor de continuïteit van wetenschappelijk onderzoek en onderwijs terzake.

Even belangrijk is het feit dat deze erfgoedcollecties tot 1801 bekender en toegankelijker worden gemaakt. De boeken zijn geen doel op zich, ze moeten worden benut. Om dit te bereiken is sinds 2005 onafgebroken gewerkt aan het adequaat beschrijven van ons boekenbezit in de geautomatiseerde Nederlandse Centrale Catalogus. Sinds 2008 zijn alle erasmiana en de overige vóór 1801 gedrukte boeken beschreven in deze NCC. In 2010 is ook de beschrijving van alle vroegmoderne pamfletten voltooid. Ten slotte stelt het Erasmus Center fEMS zijn eigen Wereldcatalogus van Erasmusdrukken beschikbaar op zijn website onder de naam Erasmus Online. Met dit alles geeft het Center zijn eigen invulling aan Erasmus' uitspraak *Ego mundi civis esse cupio, communis omnium*, dat is: 'Ik wil een burger van de wereld zijn, een landgenoot van iedereen.'

∞ ERASMVS ROTERODAMVS

Het Erasmus Center for Early Modern Studies richt zich niet alleen op heel de wereld, maar ook op heel Rotterdam. Tenslotte is dit de plaats waar Eras- mus ter wereld kwam en waarmee hij zich welbewust (en uitsluitend) affi- cheerde. Hierbij komt dat de gemeente Rotterdam de financiering van onderwijs, cultuur en wetenschap stimuleert. Bovendien is de Bibliotheek Rotterdam een instelling die haar bezit en deskundigheid ter beschikking wil stellen aan elke inwoner van de Maasstad. Het Erasmus Center fEMS richt zich daarom op iedereen met serieuze belangstelling voor de tijd van Eras- mus tot Bayle in al zijn facetten. Ook wil het centrum bijdragen aan het maatschappelijke debat over de verhouding tussen individu, gemeenschap en overheid, tussen moraal, politiek en bestuur, over de betrokkenheid van de burger bij de samenleving en over het Erasmiaanse gedachtegoed.

Sinds 2008 bestaat de Stichting Erasmus Center for Early Modern Studies om fondsen te werven en te beheren voor de activiteiten van het Erasmus Center. In 2018 bestond het stichtingsbestuur uit drs. C.O.A. baron Schimmelpenninck van der Oije (voorzitter), dr. A.H. van der Laan (secretaris-penningmeester) en em. prof. mr. L.C. Winkel (lid). Het stichtingsbestuur vergaderde op 3 mei.

ERASMUSZAAL

Op 23 februari 1604 stelde de vroedschap van Rotterdam “veertien hondert guldens” beschikbaar voor de oprichting van een “publycke Bibliotheke” in de Groote of Sint-Laurenskerk. Daarmee was de oprichting van de Bibliotheek Rotterdam een feit. In de loop der eeuwen is de historische kern van het boekenbezit—de *bibliotheca Laurentiana*—flink uitgebreid, zowel door aankopen als door schenkingen. Na diverse verhuizingen (de laatste in 1983) zijn de Erfgoedcollecties tot 1801 nu ondergebracht in de Erasmuszaal van de Bibliotheek Rotterdam. Het betreft de volgende collecties:

Erasmiana • Circa 5.000 boeken van of over Erasmus in de vorm van handschriften, 15e-eeuwse en latere drukken. Hiertoe behoren zo’n 90 eerste drukken (grofweg 75% van alle eerste drukken), maar ook moderne studies, tijdschriftartikelen en krantenknipsels. Sinds 2008 zijn alle titels beschreven in de Nederlandse Centrale Catalogus (Picarta). Zo’n 25% van de erasmiana is voor Nederland uniek bezit. Sinds 2005 bestaat ook *Erasmus Online* (EOL), een vrij toegankelijke online database van alle edities van het werk van Erasmus die zijn verschenen in de vroegmoderne tijd. Let wel: *Erasmus Online* is werk-in-uitvoering, dus onvolmaakt.

Rotterdamse Drukken • Boeken gedrukt in Rotterdam voor 1801. Rond 1700 maakte de boekproductie in Rotterdam een bloeiperiode door. Van de toen in Rotterdam gedrukte boeken bezit de Bibliotheek Rotterdam een duizendtal exemplaren. Alle betreffende edities staan inmiddels beschreven in de Nederlandse Centrale Catalogus (Picarta).

Paradijsskerk • Ruim 3.500 boeken die de Oud-Katholieke Kerk Rotterdam—genaamd ‘Het Paradijs’—in 2007 in eigendom heeft geschonken aan de Bibliotheek Rotterdam. Het betreft hoofdzakelijk Latijnse, Franse en Duitse boeken uitgegeven tussen 1600 en 1900. Thema’s zijn: jansenisme (hoofdthema van deze collectie); bijbelse theologie; historische theologie; systematische theologie; liturgiek, homiletiek, gebed & sacrament, catechetiek, christenleven; wijsbegeerte; niet-theologische werken. Alle betreffende edities staan inmiddels beschreven in de Nederlandse Centrale Catalogus (Picarta).

Oude Drukken • Overige circa 10.000 edities gedrukt voor 1801—voornamelijk belletristiek en filosofie. Alle betreffende edities zijn inmiddels beschreven in de Nederlandse Centrale Catalogus (Picarta).

Pamfletten • Ongeveer 10.000 geschriften over een in hun tijd actueel onderwerp: politieke en godsdienstige vlugschriften, resoluties van overheden, convocaties, traktaten, redevoeringen en gelegenheidsgedichten. Het oudste pamflet dateert uit 1504, het jongste uit 1850. Deels betreft het pamfletten die niet zijn beschreven door Knuttel in zijn standaardinventaris van pamfletten in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag (1889–1920). Van al onze pamfletten blijkt maar liefst 22% niet in andere Nederlandse bibliotheken aanwezig en dus voor Nederland uniek bezit. Kwantitatief ligt het zwaartepunt van de pamflettencollectie in de 17e en 18e eeuw, met name in de jaren 1610, 1650–1690, 1740 en 1780–1800. Verreweg de meeste pamfletten (94%) zijn in het Nederlands gesteld. In 2010 is deze deelcollectie in haar geheel beschreven in de Nederlandse Centrale Catalogus (Picarta).

Oude Handschriften • Enkele tientallen handschriften uit de Middeleeuwen of de vroegmoderne tijd (1500–1700). Deze manuscripten zijn per definitie uniek. Het betreft onder meer getijdenboeken en gebedenboeken geïllustreerd door internationaal vermaarde kunstenaars, fragmenten van de enige Nederlandstalige middeleeuwse prozaroman over Lancelot en fragmenten van een middeleeuws handschrift over Reinaert de Vos. Alle middeleeuwse handschriften zijn nauwkeurig beschreven door medewerkers van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag als onderdeel van de database *Medieval Manuscripts in Dutch Collections* (www.mmdc.nl).

Prenten & Kaarten • Historieprenten, plattegronden, land-, zee- en waterkaarten van de Nederlanden en andere gebieden uit de 17e, 18e en 19e eeuw.

Vijf Erfgoedcollecties tot 1801 die worden beheerd in de Erasmuszaal, zijn geen eigendom van de gemeente Rotterdam, maar zijn aan de bibliotheek in langdurige bruikleen gegeven door andere eigenaren. Het betreft:

Laurentiana • De oorspronkelijk uit 1604 stammende Librije van de Groote of Sint-Laurenskerk. Eigendom van de Hervormde Gemeente Rotterdam-Centrum. In 1869 opgenomen in de Gemeentelijke Boekerij. Deze Bibliotheca Laurentiana bevat zo'n vierhonderd kettingboeken uit de 16e en 17e eeuw. Vrijwel alle boeken zijn gesteld in het Latijn en behandelen theologische of filosofische onderwerpen. Alle betreffende edities zijn beschreven in de Nederlandse Centrale Catalogus (Picarta).

Remonstrants-Gereformeerde Gemeente Rotterdam: Wtenbogaert • Het voormalige boekenbezit van de remonstrantse theoloog Johannes Wtenbogaert (†1644). Dit zijn ongeveer achthonderd boeken en pamfletten, vooral op

het gebied van theologie, wijsbegeerte en kerkelijke geschiedenis. Eigendom van de Remonstrantse Gemeente te Rotterdam. In 1950 in bruikleen overgedragen. De pamfletten in deze deelcollectie zijn niet geïnventariseerd. In januari en februari 2013 heeft drs. Angélique Berger een deel van deze pamfletten voor het eerst beschreven.

Remonstrants-Gereformeerde Gemeente Rotterdam: Handschriften • Verzameling van circa 2.250 handschriften voornamelijk uit de 16e en 17e eeuw, waaronder vele brieven. Deze collectie bevat onder meer autografen van Hugo Grotius. Eigendom van de Remonstrantse Gemeente te Rotterdam. In 1949 in bruikleen overgedragen.

Bataafsche Genootschap Rotterdam • Een bruikleencollectie van 36 banden die voornamelijk bestaat uit 18e-eeuwse en enkele 17e-eeuwse werken op het gebied van natuurwetenschappen en techniek. Onderdeel van deze collectie is een verzameling seriewerken uitgegeven na 1800.

Erasmiaans Gymnasium Rotterdam • De klassieke bibliotheek van deze Rotterdamse school, waarvan de oorsprong teruggaat tot zeker 1328. Deze collectie van 155 titels is in 2016 in langdurige bruikleen overgedragen. Het betreft vooral tekstuitgaven en studies van klassieke schrijvers die vroeger in het onderwijs van het gymnasium werden gebruikt. Alle betreffende edities zijn nu beschreven in de Nederlandse Centrale Catalogus (Picarta).

Voor de Bibliotheek Rotterdam heeft het Erasmus Center fEMS de taak te zorgen voor een betere ontsluiting en daarmee grotere bekendheid van deze erfgoedcollecties. Dit moet leiden tot een frequenter gebruik en intensievere bestudering door wetenschappers. Een tweede taak is het presenteren van de vruchten van de samenwerking met de wetenschap aan een groot publiek. Alle items in de erfgoedcollecties zijn voor iedereen vrijelijk op afspraak in te zien in de Erasmuszaal van de Bibliotheek Rotterdam.

Sinds 1 januari 2013 is de Bibliotheek Rotterdam niet meer een gemeentelijke dienst, maar een zelfstandige stichting. Deze stichting heeft met de gemeente Rotterdam een collectiebeheersovereenkomst gesloten inzake de Erfgoedcollecties tot 1801. Deze collecties zijn gemeentelijk eigendom gebleven. Verder is de stichting gemachtigd om namens de gemeente Rotterdam objecten aan de collectie toe te voegen—in de vorm van aankopen, langdurige bruiklenen, schenkingen, erfenissen en legaten. Alle verworven objecten worden eigendom van de gemeente Rotterdam, tenzij anders overeengekomen.

∞ DIENSTVERLENING

De Erasmuszaal is bedoeld voor het bedienen van bezoekers die boeken uit de erfgoedcollecties tot 1801 willen inzien. In 2018 werden 52 bezoekers bediend (exclusief colleges). Zij vroegen 154 boeken ter inzage.

Zoals steeds was de thematiek van het aangevraagde materiaal divers, maar lag de nadruk op Erasmus. De volgende onderwerpen werden door de klanten zelf aangegeven: 17e-eeuwse letterkunde; 17e-eeuwse correspondenties; Abraham Hellenbroek; botanische prenten; bronnenonderzoek; Descartes; Erasmus; *Erasmi Opera ASD*; Erasmus & Viglius van Aytta; Erasmus als reiziger; Erasmus en zijn drukkers; Erasmus, *Colloquia & Moria*; Erasmus, *Lof der Zotheid*; Erasmus, *Paraphrases*; Erasmus's fables; François van Hoogstraten en Diego de Estella; geografie van Gelderland; gerestaureerde erasmiana; humanisme & Melanchthon; lekendevotie in de late middeleeuwen; Lodovico Guicciardini; Margaretha van Godewijck en Caspar Barlaeus; Nationale Synode Dordrecht 1618–1619; Nozeman, *Nederlandsche vogelen*; Pierre Bayle; religieuze leescultuur in de late middeleeuwen; remonstrantse gemeente Nieuwpoort; remonstrantse genealogie; remonstrantse handschriften; *Sigismundus, Prince van Poolen*; Tijl Uilenspiegel; toneel; *Tragische Historiën*; Universiteit Leiden; Vinnius; *Vita St. Coletae*.

Voor de geografische herkomst van de klanten geldt zoals steeds: divers, met de nadruk op Rotterdam en omstreken. In 2018 kwamen onze fysieke bezoekers uit Amersfoort; Amsterdam; Champaign, IL (VS); Delft; Den Bosch; Den Haag; Dordrecht; Gouda; Groningen; Heemstede; Hellevoetsluis; Leiden; Oegstgeest; Pamplona; Princeton, NJ (VS); Rotterdam; Tallahassee, FL (VS); Utrecht; Vlaardingen; Wagenborgen.

Ook zijn vragen van klanten beantwoord via telefoon (010 281 6188) en via e-mail (erasmuszaal@bibliotheek.rotterdam.nl). Dit betrof nationale en internationale klanten, zowel academici als leken. Ten slotte vond in 2018 een aantal ontvangsten en presentaties voor groepen plaats: voor scheidend rector magnificus prof. dr. Huib Pols van de EUR en de rectores van Nederlandse universiteiten (16 juni); Hugo Borst *cum suis* (25 september); stadsgidsen Rotterdam (1 oktober); de redactieraad van het KNAW-project *Opera Omnia Erasmi* (18 oktober); medewerkers van het Stadsarchief Rotterdam (13 maart en 31 mei); medewerkers van de Short Title Catalogue Netherlands (17 augustus); medewerkers van de Openbare Bibliotheek Amsterdam (29 november); en studenten van de Rietveld Academie Amsterdam (14 november).

∞ De conservator Erfgoedcollecties heeft deelgenomen aan regulier overleg van de werkgroep Gedrukte Werken van de organisatie van Universiteitsbibliotheken en Koninklijke Bibliotheek (UKB). Deze werkgroep vergaderde op 8 mei in de bibliotheek van de Vrije Universiteit Amsterdam.

∞ AANWINSTEN

In 2018 is de Erasmuscollectie verrijkt met verschillende aanwinsten. Naast moderne publicaties zijn de volgende zeldzame boeken aangekocht:

Erasmus, *Absolutissimus de octo orationis partium constructione libellus, nec minus eruditione pueris utilis futurus, quam compendio et perspicuitate commodus, ac iucundus, nuperrime uigilantissima cura recognitus, & in nostra officina summa diligentia excusus* (Bazel: Johann Froben, september 1517). Enige publieke exemplaar in Nederland.

Ein schön Epistel Erasmi von Rotterdam, das die Euangelisch ler von yederman sol gelesen vnd verstanden werden (Bazel: Adam Petri, 1522). Enige publieke exemplaar in Nederland.

Erasmus, *De interdicto esu carniū, deque similibus hominum constitutionibus, ad reuerendum in Christo P. et illustrem principem Christophorum episcopum Basiliensem, epistola apologetica* (Keulen: Johann Soter, november 1522). Enige publieke exemplaar in Nederland. Wereldwijd slechts zeven andere exemplaren bekend.

Carranza, *Opusculum in quasdam Erasmi Roterodami annotationes* (Rome: Ariotto da Trino, 1 maart 1522). Enige publieke exemplaar in Nederland. Wereldwijd slechts vijf andere exemplaren bekend (allemaal in Italië).

Erasmus, *In Evangelium Marci paraphrasis nunc recens & nata, & formulis excusa* (Antwerpen: Michiel Hillen van Hoochstraten, 1524)

Novum Testamentum Iesu Christi, Filii Dei, primo quidem studio & industria D. Erasmi Roterod. accurate editum, nunc autem magna diligentia collatis compluribus exemplariis denuo expressum. His accesserunt argumenta singulorum capitum. Cum Indice Euangeliorum & Epistolarum, quæ per anni cursum, tam in diebus Dominicis, quam Festis, memoriæ Diuorum sacris recitari consueuerunt (Straatsburg: Theodosius Rihel, ca. 1560). Enige publieke exemplaar in Nederland. Wereldwijd slechts zes andere exemplaren bekend.

Novum Testamentum Græce et Latine, studio et industria Des. Erasmi Roterodami accurate editum, magnaue diligentia collatis compluribus exemplaribus iam denuo expressum. Adiectis argumentis cum concordantiis in margine, & quadam adiuncta separatim utili tam explicatione vocabulorum quorundam, quam demonstratione certorum ad intelligentiam veritatis pertinentium locorum (Leipzig: Ernst Vögelin, ca. 1570). Wereldwijd niet meer dan vijf andere exemplaren bekend.

Index expurgatorius librorum qui hoc seculo prodierunt, vel doctrinæ non sanæ erroribus inspersis, vel inutilis & offensiux maledicentiæ fellibus permixtis, iuxta sacri Concilii Tridentini decretum, Philippi II. regis catholici iussu & auctoritate, atque Albani Ducis consilio ac ministerio in Belgia concinnatus, anno M.D.LXXI (Antwerpen: Christoffel Plantijn, 1571). Slechts één ander publiek exemplaar in Nederland bekend. Erasmus heeft zijn eigen hoofdstuk op deze lijst van door de katholieke kerk verboden boeken.

Florimond Remond, *Opgang, voortgang, en nedergang, der ketteryen deser eeuw. Hier is oock by-ghevoeght de fabel van Jeanne de pausinne van Roomen. Ende nu in de Nederlantsche tale overgheset* (Antwerpen: Hieronymus Verdussen, 1690). Ook in dit boek figureert Erasmus natuurlijk prominent.

Erasmus, *Éloge de la folie. Traduit du Latin par Thibault de Laveaux; la couverture a été composée par A.F. Cosyns; le frontispice a été dessiné par André Deslignères d'après le tableau de Holbein* (Parijs: Pot Cassé, 1946). Enige publieke exemplaar in Nederland. Prachtig geïllustreerde vertaling van Erasmus' satire op mens en maatschappij.

Ook de Rotterdamcollectie is in 2018 verrijkt en wel met deze aanwinsten:

Dirk Herbers, *Kort en klaar bewijs uyt de Heylige Schriftuyr, van 't gevoelen der gereformeerde leeraren, die ten huydigen dage, van sommige, remonstranten genoemt worden; aangaande de goddelycke praedestinatie ende andere aenklevende poincten* (Rotterdam: Joannes Naeranus, 1647).

William Sherlok, *Zedelyke redenering over de doot; uit het Engels vertaalt* (Rotterdam: Barent & Nicolaas Bos, 1709).

Jacobus Fruytier, *Gerigts-handelingen van den alderhoogsten Godt met zyn volk van Nederland* (Rotterdam: Hendrik van Pelt & Pieter van Gilst, 1735).

Willem Eversdijk, *Des Heeren lof, verkondigt uit den mond der kinderen, ofte Vyfentwintig zonderlinge voorbeelden van vroeg bekeerde, en jong stervende kinderen* (Rotterdam: weduwe van Pieter van Gilst, 1742).

A.A. Hoevenaar, *Zes samenspraken, tusschen een geloovigwerkenden Christen, een gestaltelyken Christen, een treurigen Christen, een bekommerden, een zorgeloozen, en een werkheiligen, op aanzoek van velen zyner vrienden, uitgegeven* (Rotterdam: Jan de Leeuw, 1779).

∞ BRUIKLENEN

Van 22 februari tot 3 juni 2018 was een middeleeuws handschrift uit de erfgoedcollectie van de Bibliotheek Rotterdam te zien in het Museum Catharijneconvent in Utrecht als onderdeel van de tentoonstelling *Magische Miniaturen*. Deze expositie toonde de mooiste Zuid-Nederlandse miniaturen uit de periode van de tiende tot de zestiende eeuw uit zestien verschillende Nederlandse collecties.

Van 19 oktober 2018 tot en met 20 januari 2019 verbleef in Tresoar Leeuwarden als bruikleen uit de Erasmuscollectie van de Bibliotheek Rotterdam het autografe exemplaar van de brief die Erasmus van Rotterdam op 14 mei 1533 schreef aan Viglius van Aytta. De brief (met Nederlandse vertaling) vormde een onderdeel van de tentoonstelling *Viglius van Aytta, strateech yn in iuw fan tjinstellingen*, die leven en werk van deze 16e-eeuwse Friese rechtsgeleerde, humanist en staatsman behandelde.

Van 29 oktober 2018 tot en met 4 februari 2019 lag een middeleeuws handschrift uit de collectie Laurentiana van de Bibliotheek Rotterdam tentoongesteld in het Museum voor Religieuze Kunst in Uden op de expositie *De Stad als Klooster. Lezen, schrijven, leven in de late Middeleeuwen*. Deze tentoonstelling beoogde bezoekers te stimuleren tot een dieper begrip van kunst uit de late middeleeuwen door het tonen en laten beleven van twee toenmalige werelden, het milieu van kloosterlingen en dat van de stedelijke lekgemeenschap.

WETENSCHAP

Op het gebied van de wetenschap stelt het Erasmus Center for Early Modern Studies zich ten doel onderzoek en onderwijs in Rotterdam op het gebied van de vroegmoderne tijd (1450–1750) te faciliteren en wetenschappers binnen de Erasmus Universiteit Rotterdam die zich richten op de vroegmoderne tijd, samen te brengen.

∞ FOCUS

Onderwijs en onderzoek binnen het Erasmus Center for Early Modern Studies richt zich op het thema *Individu, Gemeenschap en Overheid in de Vroegmoderne Tijd: Moraal, Politiek en Bestuur van Erasmus tot Bayle*. Een rijke bron vormen de Erfgoedcollecties tot 1801 van de Bibliotheek Rotterdam. Het digitaliseren en intelligent ontsluiten van deze collecties is eveneens een doelstelling van het Center.

∞ WETENSCHAPPERS

Het Erasmus Center fEMS verenigt en faciliteert wetenschappers in Rotterdam die hun onderwijs en onderzoek concentreren op de vroegmoderne tijd:

Erasmus School of History, Culture and Communication

- * Em. prof. dr. Jan van Herwaarden. Focus: Erasmus • Laat-middeleeuwse en vroegmoderne vroomheid, godsdienstig leven, devotie en bedevaart in de Nederlanden;
- * Em. prof. dr. Henk Nellen. Focus: De geleerde wereld in de 17e eeuw • Politieke theorie • Hugo Grotius (1583–1645);
- * Em. prof. dr. Hans Trapman. Focus: Humanisme en Reformatie in de Lage Landen • Erasmus en zijn invloed, 16e–20e eeuw • Culturele geschiedenis van de Middeleeuwen en de Renaissance;
- * Jesper Schaap, MA. Focus: De ‘nieuwe monarchie’ en haar opposanten in Frankrijk, Duitsland en de Nederlanden in de 17e eeuw.

Erasmus School of Law

- * Prof. dr. mr. Tammo Wallinga. Focus: Geschiedenis van het Europese Recht • Wilhelmus de Cabriano (12e eeuw);
- * Em. prof. mr. Laurens Winkel. Focus: Rechtsgeschiedenis • juridisch humanisme • Hugo Grotius.

Erasmus School of Philosophy

- * Prof. dr. Wiep van Bunge. Focus: Spinoza (1632–1677) • Pierre Bayle (1647–1706) • De vroege Verlichting in de Nederlandse Republiek;
- * Prof. dr. mr. Edwin Rabbie. Focus: Intellectuele geschiedenis, 1450–1700 • Desiderius Erasmus (1466–1536) • Hugo Grotius;
- * Prof. dr. Han van Ruler. Focus: Erasmus en de vroegmoderne moraal-filosofie • Descartes (1596–1650) • Leibniz, *De arte combinatoria* (1666);
- * Prof. dr. Henri Krop. Focus: Geschiedenis van de wijsbegeerte in de Nederlanden • Spinoza (*Ethica*);
- * Dr. Paul Schuurman. Focus: John Locke (1632–1704) • Jean Le Clerc (1657–1736) • Ideeën, mentale vermogens en methode in de 17e-eeuwse wijsbegeerte.

ERASMUS ONLINE

Naast de unieke Erasmuscollectie bezit de Bibliotheek Rotterdam ook een uniek gegevensbestand met bibliografische beschrijvingen van alle vroegmoderne uitgaven van Erasmus' werk. Van iedere uitgave staan vindplaatsen vermeld en veelal zijn ook bibliografische referenties toegevoegd. De grondlegger van dit fichier was de historicus drs. E. van Gulik, oud-directeur van de Bibliotheek Rotterdam. In de periode 1965–1989 had hij zitting in de *Conseil international pour l'édition des oeuvres complètes d'Erasmus*. In 2005 is dit databestand gedigitaliseerd en wereldwijd gratis toegankelijk gemaakt op de website van het Erasmus Center fEMS onder de naam *Erasmus Online* (EOL). In digitale vorm biedt Erasmus Online ruime zoekmogelijkheden. Ook is van honderden edities een afbeelding van de titelpagina toegevoegd.

Vanaf 2008 zijn ook volledige digitale facsimiles van edities toegevoegd. Erasmus Online biedt hiervoor een uitstekende context. Vooralsnog zijn de vijftien belangrijkste werken van Erasmus individueel gedigitaliseerd, plus de negendelige *Opera Omnia* uitgegeven door Froben (Bazel 1538–1540) en de *Opera Omnia* uitgegeven door Jean Leclerc (Leiden, 1703–1706). In totaal gaat het om circa 9.600 scans. De online versies van het verzamelde werk bieden eenvoudig toegang tot individuele werken via een gedetailleerde inhoudsopgave met 138 afzonderlijke titels. De Leidse editie wordt wereldwijd veelvuldig door wetenschappers gebruikt om te verwijzen naar teksten van Erasmus die nog niet in de moderne wetenschappelijke uitgave van zijn verzamelde werk (ASD) beschikbaar zijn—wat nog geldt voor vele teksten van Erasmus.

Zoeken in de teksten zelf (op woordniveau) is nog niet mogelijk. Zodra vroegmoderne teksten via *optical character recognition* zijn om te zetten in doorzoekbare teksten met een foutenpercentage dat wetenschappelijk aanvaardbaar is, zullen de gedigitaliseerde teksten ook volledig doorzoekbaar worden gemaakt.

Erasmus Online is mogelijk dankzij financiële steun van de Erasmusstichting Rotterdam, de Stichting Bevordering van Volkskracht Rotterdam (incl. H.M.A.Schadee Fonds) en het Van Enter-Westerman Holstijn Fonds, beheerd door het Prins Bernhard Cultuurfonds Amsterdam. Uitvoering vindt plaats in samenwerking met Koninklijke Brill in Leiden en Trilobiet Internetdiensten in Rotterdam.

In 2018 heeft de Stichting Digitaal Monument Desiderius Erasmus fondsen geworven om te komen tot een centraal platform voor gedigitaliseerde en doorzoekbare teksten van Erasmus geplaatst in een relevante en educatieve context. Erasmus Online zal een belangrijk bestanddeel van dit digitaal monument vormen. De stichting is opgericht namens de volgende partijen: Stichting ter bevordering van de volledige uitgave van de correspondentie van Desiderius Erasmus (Rotterdam); Bibliotheek Rotterdam en Erasmus Center fEMS (Rotterdam); Huygens ING/ Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (Amsterdam); Digitale Bibliotheek Nederland (DBNL)/ Koninklijke Bibliotheek (Den Haag).

In 2018 is de samenwerking met het Erasmushuis in Brussel voortgezet. Dit museum benut Erasmus Online als online catalogus van zijn eigen bijzondere Erasmuscollectie. In dit kader heeft verdere uitwisseling van gegevens en verrijking van Erasmus Online plaatsgevonden. Ook heeft uitwisseling van kennis en gegevens plaatsgevonden met de Universiteit van Gent.

FINANCIËN

Het Erasmus Center for Early Modern Studies is een samenwerkingsverband van Erasmus Universiteit Rotterdam en de Bibliotheek Rotterdam. Om deze samenwerking te institutionaliseren is op 14 februari 2008 de Stichting Erasmus Center for Early Modern Studies opgericht. In de statuten is bepaald dat het doel van de stichting is het verwerven en beheren van gelden voor de activiteiten van het Erasmus Center.

Op 22 februari 2008 is deze stichting ingeschreven in het handelsregister van de Kamer van Koophandel te Rotterdam onder nr. 24431169. De Belastingdienst heeft haar gekwalificeerd als belastingplichtig voor de omzetbelasting (BTW-nr. NL8191.37.625.B01). Ook is de stichting door de Belastingdienst per beschikking d.d. 26 december 2008 aangemerkt als Algemeen Nut Beogende Instelling. De Stichting heeft een rekening (nr. 8934.02.079) bij ABN AMRO in Rotterdam.

In 2018 bestond het stichtingsbestuur uit drs. C.O.A. baron Schimmelpenninck van der Oije (namens de Bibliotheek Rotterdam; voorzitter); dr. A.H. van der Laan (secretaris-penningmeester); em. prof. mr. L.C. Winkel (namens Erasmus Universiteit Rotterdam; lid). Het bestuur vergaderde op 3 mei.

De operationele kosten van het Erasmus Center fEMS worden gelijkelijk gedragen door de Bibliotheek Rotterdam en de Erasmus Universiteit. Activiteiten (retrocatalogisering, restauratie, digitalisering, publieksvoorlichting) kunnen worden uitgevoerd, mits externe financiering is verkregen. Bijlage A bij dit verslag toont de namen van onze weldoeners.

De Stichting Erasmus Center fEMS heeft het jaar 2018 afgesloten met een positief saldo. Bijlage B biedt de balans van het boekjaar 2018.

WEBSITE

Het Erasmus Center fEMS heeft een eigen website met de domeinnaam *www.erasmus.org*. Deze website vormt zijn gezicht. Beoogd publiek zijn zowel kenners als belangstellenden. De website geeft een goed beeld van de betekenis, inhoud en activiteiten van het Erasmus Center. Eindredacteur is de secretaris van het Center. De website wordt gehost door Trilobiet ID in Rotterdam.

∞ GEBRUIK

In 2018 was 90% van alle bezoekers nieuw. Gemiddeld zijn 2,2 pagina's per bezoek bekeken. De tijd die een bezoeker op de website verbleef, bedroeg gemiddeld 1:39 minuten. Verreweg de meeste bezoekers (18.056) bleven korter dan tien tellen, maar 1.110 bezoekers bleven tien minuten of langer.

De top-tien van vaakst bekeken pagina's luidt:

1. Homepage NL
2. Erasmus: humanisme EN
3. Erasmus Online zoekscherm
4. Erasmus: denken EN
5. Over Erasmus Online EN
6. Erasmus: werk EN
7. Erasmus: humanisme NL
8. Erasmus: leven EN
9. Erasmus: 500 jaar *Lof der Zotheid* EN
10. Erasmuscollectie EN

Top-10 van herkomst van bezoekers:

<i>Land</i>	<i>Plaats</i>
1. Verenigde Staten	1. Onbekend
2. Nederland	2. Amsterdam
3. België	3. Rotterdam
4. Verenigd Koninkrijk	4. Parijs
5. Italië	5. Londen
6. Canada	6. New York
7. Frankrijk	7. Den Haag
8. Duitsland	8. Antwerpen
9. Spanje	9. Utrecht
10. Polen	10. Warschau

Bezoekerstotalen in vergelijking met 2017:

	<i>aantal</i> <i>bezoeken</i> <i>in 2017</i>	<i>aantal</i> <i>bezoeken</i> <i>in 2018</i>	<i>unieke</i> <i>bezoekers</i> <i>in 2017</i>	<i>unieke</i> <i>bezoekers</i> <i>in 2018</i>	<i>bekeken</i> <i>pagina's</i> <i>in 2017</i>	<i>bekeken</i> <i>pagina's</i> <i>in 2018</i>
jan	1.918	1.981	1.558	1.660	6.615	4.937
feb	1.877	1.836	1.600	1.557	4.387	3.804
mrt	1.974	2.097	1.642	1.776	5.086	3.950
apr	1.520	1.964	1.327	1.668	3.418	4.484
mei	1.792	1.740	1.501	1.494	4.225	3.855
jun	1.358	1.446	1.155	1.289	3.329	2.885
jul	1.164	1.161	1.033	981	2.431	2.917
aug	1.422	1.548	1.205	1.336	2.698	3.588
sep	2.231	2.281	1.959	2.018	4.183	4.352
okt	2.334	2.624	2.038	2.191	4.613	5.207
nov	2.201	2.639	1.860	2.178	5.253	6.476
dec	1.523	1.800	1.259	1.585	3.378	3.402
<i>tot.</i>	<i>21.314</i>	<i>23.117</i>	<i>18.137</i>	<i>19.733</i>	<i>49.616</i>	<i>49.857</i>
<i>rel.</i>		+8%		+9%		+0,5%

RESTAURATIE

De Erfgoedcollectie tot 1801 die de Bibliotheek Rotterdam beheert, vormt de fysieke kern van het Erasmus Center fEMS. De conditie van een aantal boeken in deze collectie is zodanig, dat zij de beschikbaarheid ter inzage van het betreffende boek opheft of bedreigt. Het Center is echter opgericht met het nadrukkelijke doel om het gebruik van deze boeken te stimuleren. Daarom is restauratie noodzakelijk. Het doel van deze restauratie is dat de fysieke staat van elk boek in de Erfgoedcollectie tot 1801 goed genoeg is om het verantwoord ter inzage te kunnen geven aan bezoekers of om het te kunnen reproduceren.

De goede bewaaromstandigheden maken restauratie zinvol. De Erfgoedcollectie tot 1801 wordt beheerd in twee geklimatiseerde ruimtes zonder daglicht. Hier wordt de lucht onafgebroken gezuiverd met filters, ligt de temperatuur structureel rond 18°C en bedraagt het luchtvochtigheidspercentage circa 50%. Goede conservering van de boeken is hiermee gewaarborgd. Voor de toegankelijkheid van de ruimtes gelden strikte regels. Onderdeel van de Erasmuszaal is een studieruimte, waar materiaal uit de Erfgoedcollectie tot 1801 onder toezicht ter inzage wordt gegeven. Het klimaat van deze studieruimte is verbonden aan de klimatisering van de kluis, zodat boeken ook bij raadpleging zo weinig mogelijk worden blootgesteld aan schommelingen van temperatuur en luchtvochtigheid. Na restauratie zal de conditie van de boeken dus niet opnieuw verslechteren als gevolg van de bewaaromstandigheden. Restauratie zal blijvend lonen.

In 2018 zijn geen boeken gerestaureerd.

RETROCATALOGISEREN

Tot 2005 waren de erfgoedcollecties tot 1801 in de Bibliotheek Rotterdam—waaronder 's werelds grootste collectie erasmiana—nauwelijks ontsloten. Onder de hoede van het Erasmus Center fEMS is dit verbeterd. Sinds 2008 zijn alle erasmiana adequaat beschreven in de Nederlandse Centrale Catalogus (NCC) en in de online catalogus van de Bibliotheek Rotterdam. Ook de overige boeken gedrukt vóór 1801 zijn sinds 2008 beschreven in de NCC, zij het op bibliografisch summiere wijze. Sindsdien worden deze beschrijvingen adequaat aangevuld tot het niveau van de beschrijvingen der erasmiana. In 2010 is de kroon op deze grootschalige retrocatalogisering gezet in de vorm van een project waarin de circa tienduizend pamfletten uit de periode 1500–1850 die de Bibliotheek Rotterdam beheert, zijn beschreven in de NCC. Hiermee zijn alle circa 29.000 titels van de erfgoedcollecties tot 1801 in de Bibliotheek Rotterdam opgenomen in het online Open Bibliotheek Netwerk Nederland (NCC) en zo landelijk en wereldwijd ontsloten. Net als Erasmus Online verschaft de online beschrijving van de erfgoedcollecties tot 1801 aan onderzoekers en studenten van Erasmus Universiteit Rotterdam en ver daarbuiten een snel, eenvoudig en adequaat inzicht in de aard en inhoud van een bronnenbestand dat des te meer van belang is door het ontbreken van een afdeling Oude Drukken in de Rotterdamse universiteitsbibliotheek.

De retrocatalogisering was grotendeels gebaseerd op bestaande kaartcatalogi. Inmiddels is gebleken dat deze catalogi niet volkomen accuraat waren. Daarom wordt nu gewerkt aan het wegwerken van fouten en omissies in de online catalogus. In 2018 zijn deze werkzaamheden voortgezet.

PUBLIEK

Het Erasmus Center for Early Modern Studies richt zich op iedereen met belangstelling voor de tijd van Erasmus tot Bayle (1450–1750). Het Center beoogt de bekendheid van de Erfgoedcollecties in de Bibliotheek Rotterdam ook onder het grote publiek te vergroten. Daarbij ligt de nadruk op de Erasmuscollectie en de actuele maatschappelijke waarde van Erasmus' gedachtegoed. Met dit doel zijn ook in 2018 diverse belangstellenden in de Bibliotheek Rotterdam (Erasmuszaal en/of Desideriuszaal) onthaald op presentaties over Erasmus, zijn boeken en gedachtegoed (zie blz. 12).

In 2016 heeft Zijne Majesteit Koning Willem-Alexander in de Bibliotheek Rotterdam de *Erasmus Experience* geopend. Met deze tweetalige, interactieve en permanente belevenis—tijdens openingsuren van de Centrale Bibliotheek gratis toegankelijk—wil de bibliotheek brede maatschappelijke bekendheid en waardering voor Erasmus en zijn gedachtegoed genereren. Via de *Erasmus Experience* komt de inhoud van de unieke collectie erasmiana, die vanwege de staat (vaak kwetsbaar) en inhoud (vaak in het Latijn) van de boeken alleen door kenners wordt gebruikt, beschikbaar voor iedereen. Dit is des te meer van belang, omdat Erasmus' gedachtegoed grote zeggingskracht heeft en ook van waarde is voor de moderne samenleving, voor mensen van nu—iets wat Koning Willem-Alexander zelf onderstreepte door in zijn Kerstboodschap 2016 te verwijzen naar zijn bezoek aan de *Erasmus Experience*. Het wezen van de *Erasmus Experience* behelst dat bezoekers door middel van informatie via beeld, tekst en geluid worden aangezet om zich bewust te worden van hun eigen gedachtegoed en naar de huidige samenleving te kijken door de bril van Erasmus. Korte *chats* met de denker zelf maken deel uit van de belevenis. Onderdeel van de *Erasmus Experience* is ook een verwijzing naar andere Erasmusplekken in Rotterdam. Ook in 2018 hebben duizenden bezoekers hun Erasmus Experience beleefd en zijn zo'n vijftig schoolklassen verwelkomd.

In 2018 heeft het Erasmus Center fEMS weer actief deelgenomen aan de organisatie en activiteiten van het Comité Erasmus Icoon van Rotterdam. Doelstellingen van het comité zijn het uitdragen van Erasmus' gedachtegoed en het profileren van Erasmus als boegbeeld van Rotterdam. Het Comité Erasmus wordt gevormd door instellingen in Rotterdam die zich structureel op Erasmus richten. In de week van zijn verjaardag (28 oktober) heeft het Comité festiviteiten georganiseerd verspreid over Rotterdam. Bijzonder geslaagd was ook dit jaar de zogenaamde *Human Library*, waarbij bezoekers in gesprek konden gaan met een hoofdpersoon van hun eigen keuze om

zo als het ware die persoon te ‘lezen’ en daardoor zichzelf te verrijken. Zoals gebruikelijk vond in de Burgerzaal van het Stadhuis het officiële verjaardagsfeest plaats. Onderdeel van het programma was de uitreiking van de Lof-der-Zotheidspeld aan schrijver en journalist Hugo Borst, een Rotterdammer die in woord en daad aansluit bij het gedachtegoed van Erasmus. Hij was ook één van de te ‘lezen’ boeken in de *Human Library*. Ter voorbereiding op zijn onderscheiding en participatie in de Erasmusweek bracht hij op 25 september een uitgebreid bezoek aan de Erasmuszaal en de Erasmus Experience.

Op 29 mei bracht de *writer-in-residence* van Verhalenhuis Belvedere in Rotterdam samen met medewerkers van dit centrum een bezoek aan de Erasmuszaal en Erasmus Experience. Op 24 augustus deed Elten Kiene hetzelfde ter voorbereiding op door hem te geven *spoken-word workshops* Erasmus. Op 1 oktober heeft de conservator erfgoedcollecties van de Bibliotheek Rotterdam een lezing over de collectie erasmiana en de *Erasmus Experience* gegeven voor stadgidsen van Rotterdam. Op 29 september gaf hij mini-colleges over Erasmus en diens gedachtegoed tijdens de *Science Open*-dag van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Op 3 september is op de campus van de EUR ter ere van Erasmus een kunstwerk van de hand van de Duitse kunstenares Kathrin Schlegel onthuld. Onderdeel van het kunstwerk is de oorspronkelijke sokkel van het Erasmusbeeld van Hendrik de Keyser, dat na de oorlog een nieuwe sokkel kreeg.

∞ ONDERWIJS

Ook in 2018 nam het Erasmus Center fEMS actief deel aan het Erasmusproject van het Erasmiaans Gymnasium te Rotterdam. Van 10 tot 15 oktober brachten alle ruim tweehonderd eersteklasleerlingen van het Erasmiaans Gymnasium een bezoek aan de *Erasmus Experience* en aan de Erasmuszaal van de bibliotheek, waar ze oude handschriften en drukken bekeken. Ook klassen van veel andere scholen uit met name Rotterdam (bijv. Het Kompas, de Prinses Margrietschool, het Emmaus College, het Lybanon Lyceum en de vrije school De Kaap) hebben de *Erasmus Experience* bezocht. Verder kregen op 9 oktober twintig leerlingen van het Zadkine College in Rotterdam-Alexander op locatie een uitgebreide Erasmusles. Op 24 januari gaf prof. dr. mr. Edwin Rabbie (EUR/ESPh) college in de Erasmuszaal. Op 22 maart gaf de conservator erfgoedcollecties op het Willem Lodewijk Gymnasium in Groningen een presentatie over Erasmus en de geschiktheid van zijn werk en gedachtegoed voor het moderne voortgezet onderwijs tijdens een bijeenkomst van docenten klassieke talen uit de drie noordelijke provincies. Op 21 juni gaf

hij een presentatie over de Erasmus Experience als voorbeeld van de presentatie van een erfgoedcollectie voor een breed publiek tijdens het afscheid van dr. G.C. Huisman, conservator erfgoedcollecties van de Rijksuniversiteit Groningen.

In de tweede helft van 2018 zijn de Bibliotheek Rotterdam, het Erasmus University College en JINC Rotterdam (een organisatie gericht op de ontwikkeling van jongeren) begonnen met de ontwikkeling van een Taaltrip Erasmus. Zo'n Taaltrip beoogt de woordenschat van basisschoolleerlingen uit wijken met een sociaaleconomische achterstand op speelse wijze te vergroten door woorden te introduceren op een plek waar ze ook een concreet verband met de werkelijkheid hebben; in dit geval betreft het woorden die te maken hebben met Erasmus. In het schooljaar 2018–2019 zullen de eerste Taaltrips Erasmus worden georganiseerd.

∞ MEDIA

In februari heeft Chris Vemer van RTV Rijnmond aandacht besteed aan het volledige exemplaar (vijf banden) van Cornelis Nozeman's *Nederlandsche Vogelen* en andere schitterende natuurboeken uit de erfgoedcollectie van de Bibliotheek Rotterdam. Ter voorbereiding en inspiratie bracht zij een bezoek aan de Erasmuszaal. Op 26 oktober heeft RTV Rijnmond in het kader van de Erasmusweek aandacht besteed aan diens *Colloquia* als onderdeel van de Erasmuscollectie van de Bibliotheek Rotterdam.

In juni heeft de Rotterdamse Kunst- en Cultuurkrant aandacht besteed aan de Erasmuscollectie van de bibliotheek en de actualiteit van Erasmus. In het Jaarboek 2018 van het Nederlands Genootschap van Bibliofielen verscheen een kort artikel over het Erasmus Monument en de bijdrage van de Bibliotheek Rotterdam aan de totstandkoming daarvan in 2016 (in de vorm van afbeeldingen en honderd korte of lange citaten uit teksten van Erasmus).

Op 26 oktober werd een vernieuwde versie van em. prof. dr. Hans Trapmans boekje *Erasmus: een kennismaking* gepresenteerd. Het is verschenen in een Nederlandstalige en een Engelstalige versie en op allerlei plaatsen in Rotterdam verkrijgbaar. Het betreft een co-productie van de Erasmus Universiteit Rotterdam, de Bibliotheek Rotterdam, het Comité Erasmus Icoon van Rotterdam en Rotterdam Partners.

BIJLAGE A • DE WELDOENERS

Prins Bernhard Cultuurfonds, Amsterdam
Prins Bernhard Cultuurfonds Zuid-Holland, Den Haag
M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting, Den Haag
Stichting Organisatie van Effectenhandelaren, Rotterdam
Stichting Elise Mathilde Fonds, Maarn
Erasmusstichting, Rotterdam
Stichting K.F. Hein Fonds, Utrecht
Van der Mandele Stichting, Rotterdam
Mondriaan Stichting, Amsterdam
Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds, Den Haag
Stichting Swart-van Essen, Rotterdam
Trustfonds Erasmus Universiteit Rotterdam
G.Ph. Verhagen-Stichting, Rotterdam
Stichting Bevordering van Volkskracht, Rotterdam
(incl. H.M.A. Schadee-Fonds)
Stichting Van Wijngaarden-Boot, Rotterdam
Anoniem fonds

BIJLAGE B • HET BOEKJAAR 2018

<i>credit</i>	<i>debet</i>	<i>toelichting</i>
28.820		Saldo per 1-1-2018
4.566	4632	Operationele kosten
177	302	Restauratie
4.743	4.934	Totalen 2018
	191	Saldo 2018
28.629 [‡]		Saldo per 31-12-2018

[‡] Van dit bedrag is €1.581 geormerkt voor restauratie en €16.252 voor operationele kosten.

